

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НОРМУВАННЯ ПРАЦІ
В РОСЛИННИЦТВІ**

Досліджено вплив докорінних аграрних перетворень на організацію нормування живої та уречевленої праці в рослинництві Поліського регіону України. Проведено аналіз ефективності дореформеної та пореформеної моделі нормування праці в рослинництві.

© А.А. Нечипорук

Постановка проблеми

Однією з основних проблем кожного підприємства АПК є його адаптація до ринкових умов господарювання, які змінили теоретичні та практичні уявлення про аспекти праці як основи життєдіяльності людини та суспільства. Від ступеня відповідності системи норм і нормативів реальному економічному стану сільськогосподарських підприємств, технологічних витрат ресурсів та забезпеченості швидкого доступу до них в інформаційно-пошуковому середовищі залежить пристосування агропромислового комплексу до ринку [3, с.7]. Аналіз нормоутворюючих чинників сприяє пристосуванню до ринкового середовища, досягненню конкурентоспроможності вироблюваної продукції, спонукає до ґрунтовної структурної перебудови кожного виробництва, змінює уявлення про методику оцінки ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва на основі норм і нормативів.

Вивчення і узагальнення річних звітів нормативної мережі Мінагрополітики України в цілому та безпосередньо звітних матеріалів регіональних науково-дослідних центрів що входять до Поліського регіону дозволяють виділити чинники, які безпосередньо впливають на розмір прямих затрат праці при виробництві продукції рослинництва. Це зумовило вибір теми даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень

Вивчення стану нормування праці було і залишається предметом досліджень багатьох вчених, зокрема Х.Г. Барама, О.Ф. Лопатіної, Х.Д. Печеного, О.В. Шкільова, В.В. Гаркавого, Т.Д. Куркіної та ін. У роботах вищеназваних авторів висвітлено роль нормування праці у сільському господарстві, деталізовано вплив нормоутворюючих чинників, наведено їх характеристику та ступінь впливу на ефективність сільськогосподарського виробництва. Особлива увага приділена вивченню втрат робочого часу протягом робочої зміни шляхом проведення спостережень за виконавцями сільськогосподарських робіт.

Диференційоване планове нормування, на нашу думку, розпочалось з публікації праць В.В. Кіквадзе в кінці 40-х років. Вчений вперше виявив залежність питомого опору плугів від механічного складу ґрунту. Цю думку підтримали С.К. Гусев та Н.С. Канащ, які вперше розробили методику паспортизації полів, що дозволила диференціювати норми виробітку в залежності від розмірів та конфігурації сільськогосподарських угідь [2, с.15].

Вагомий внесок у розробку наукових основ нормування праці внесла О.Ф. Лопатіна, яка вперше визначилась з науковою термінологією цього процесу [12, с.12–13]. На її думку, нормування праці належить до таких областей пізнання і практичної діяльності, в яких природничі та громадські науки тісно переплітаються. При цьому вперше було сформульовано

завдання нормування праці – встановлення прогресивних науково обґрунтованих норм на основі їх детального всебічного вивчення та раціоналізації [13. с.14]. Дослідниця також вперше формалізувала головні особливості процесів праці у сільському господарстві, які відрізняють цю галузь від інших [13. с.18].

Для підвищення продуктивності у рослинництві актуального значення набуває нормування живої праці і системне обґрунтування методології нормування, яка являє собою всебічну системну оцінку варіантів значень. Системна класифікація норм і нормативів як модель вперше була запропонована В.В. Вітвіцьким [5, с. 494]. В його працях зроблені поглиблені узагальнення з дослідження цієї проблеми. За його визначенням система нормування праці є сукупність трудових процесів, виражених у оптимізованих нормативних матеріалах, розроблених на основі впливу показників, органічно взаємопов'язаних зовнішніх, внутрішніх і природно-біологічних нормоутворюючих чинників [5, с.77]. В.В. Вітвіцький об'єднує всі норми і нормативи, які використовуються в сільському господарстві у 8 груп, які у свою чергу диференціюються на 23 підгрупи. Лише при їх взаємодії можна визначити об'єктивні норми затрат праці.

Об'єкти та методика досліджень

Об'єктом дослідження є організація процесу нормування праці в рослинництві сільськогосподарських підприємств та вдосконалення методики вивчення цього процесу. Базою досліджень визначені підприємства сільськогосподарського виробництва Поліського регіону, трудові процеси, стан нормування праці та його організація на даних підприємствах, в науково-дослідних установах Поліської зони України. *Методи* дослідження що використовувались: *статистичний, економіко-математичний, експериментальний та метод опитування.*

Статистичний метод та метод опитування використовувались для збору даних та їх аналізу, економіко-математичний – для визначення залежності між економічними показниками, експериментальний – для проведення фотохронометражних спостережень за виробничими процесами.

Результати досліджень

Програма підвищення рівня життя сільського населення України передбачає запровадження моделі сталого розвитку аграрного сектора економіки, в якому задіяно понад 19 тис. сільськогосподарських формувань різних форм власності [8, с.6], з загальною чисельністю сільського населення близько 15 млн чол., що становить третину всього населення України. Структура сільськогосподарських підприємств різних форм власності наведена в табл.1.

Таблиця 1. Кількість землекористувачів і власників землі

Організаційно-правові форми підприємств	Роки							2005 р. до 2004 р.		Питома вага, %	
	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	+, -	%	2004 р.	2005 р.
Всього с.-г. підприємств (включаючи фермерські господарства)	56555	63998	67226	67271	68165	67773	67148	-625	99,08	100,0	100,0
в т.ч.: державних	3309	3351	3030	2930	2625	2480	2410	-70	97,18	3,7	3,6
недержавних	53246	60647	64196	65341	65540	65293	64738	-555	99,15	96,3	96,4
Із загальної кількості недержавних підприємств: колективні с.-г. підприємства	10465	1964	1434	1158	1005	670	575	-95	85,82	1,0	0,9
с.-г. кооперативи	362	3504	2645	2449	2272	2033	1838	-195	90,41	3,0	2,7
с.-г. товариства	1995	7912	8767	9006	9072	9052	8665	-387	95,72	13,4	12,9
фермерські господарства	38782	42225	45371	46298	46343	46387	46592	205	100,4	68,4	69,4
Інші	1642	5042	5979	6430	6848	7151	7068	-83	98,8	10,5	10,5

Джерело: за даними Мінагрополітики України

За 1990–2005 рр. здійснено радикальні соціально-економічні і структурні перетворення на селі. Приватизовано дві третини земель сільськогосподарського призначення, сформовано організаційно-правову структуру галузі потенційно-ринкового типу в складі великих, середніх і малих підприємств, запроваджено змішане регулювання

агропродовольчого ринку з метою його стабілізації та урахуванням інтересів суспільства, підприємства і держави. Не заперечуючи позитивних зрушень у ринковій трансформації аграрних відносин, потрібно визнати, що вони не виправдали пореформених перспектив у частині поліпшення добробуту селян, підвищення ефективності використання ресурсів та підвищення конкурентоспроможності галузі рослинництва. Створення на засадах приватної власності на землю і майно нових організаційних структур, на жаль, не зупинило руйнацію матеріально-ресурсного потенціалу села. Формування ринкової інфраструктури теж не привело до ефективного ведення аграрного виробництва, в тому числі рослинництва, яке, як і всі галузі сільськогосподарського виробництва, збиткове. Сільськогосподарське виробництво Поліської зони України, і особливо рослинництво, на жаль теж не стало виключенням.

Нашими дослідженнями насамперед були охоплені регіональні центри Поліської зони: Рівненська, Волинська, Житомирська, Чернігівська та Сумська області. Кількість землекористувачів і власників землі за 2004 та 2005 роки у цих областях наведена в табл. 2.

Таблиця 2. Кількість землекористувачів і власників землі у Поліській зоні (за роками)

Організаційно-правові форми підприємств	Житомир		Луцьк		Рівне		Чернігів		Суми		У регіоні	
	2004 р.	2005 р.	2004 р.	2005 р.	2004 р.	2005 р.	2004 р.	2005 р.	2004 р.	2005 р.	2004 р.	2005 р.
Всього с.-г. підприємств	1286	1263	390	350	395	346	1191	1213	1229	1197	4491	4369
у т.ч.: державних	9	9	4	4	5	4	9	9	10	10	37	36
недержавних	1277	1254	386	346	390	342	1182	1162	1219	1187	4454	4291
Із загальної кількості недержавних підприємств:												
Приватні підприємства	224	213	1	1	128	110	157	178	120	110	630	612
Кооперативи	130	116	248	213	152	120	148	133	30	33	708	615
Товариства	282	251	92	92	43	35	418	434	360	316	1195	1128
Фермерські господарства	641	674	45	40	67	77	459	459	709	728	1921	1978

Джерело: за даними Головних управлінь агропромислового розвитку

Однією з основних особливостей процесу нормування праці в Поліському регіоні є суттєва відмінність питомого опору машин-знарядь на тягових польових роботах від інших агро-кліматичних зон України. Питомий опір машин-знарядь залежить від питомого опору ґрунтів. Останній класифікують залежно від опору, який чинять ґрунти на механізованих польових роботах. Дані паспортизації полів на основі карт ґрунтів дозволяють визначити тип, підтип і механічний склад ґрунту для обчислення середнього значення питомого опору у господарстві або підрозділі, встановлення класу ґрунтів для яких розробляють типові норми виробітку та витрати пально-мастильних матеріалів на оранці, плоско-різному обробітку ґрунту і збиранні коренебульбоплодів. На процес нормування праці в Поліському регіоні значною мірою впливає також постійний показник, що не залежить від агробіологічних та інших умов – довжина гону. Зі зменшенням довжини гону збільшується кількість поворотів та переїздів з ділянки на ділянку. Отже, і витрати часу на них протягом зміни також будуть більшими, а час на основну роботу зменшиться, внаслідок чого буде меншою і змінна норма виробітку. В Поліському регіоні значна кількість (до 30%) полів має довжину гону лише 100–200м.

Успадкована від попередньої моделі економічна система нормативів у вигляді довідників та організація інформаційного доступу до них не в змозі забезпечити швидке реагування на постійно змінюване середовище і не відповідає його потребам. У зв'язку з цим виникла нагальна необхідність у переосмисленні ролі та місця економічних НІН в управлінні виробництвом з метою створення чіткої концепції формування і розвитку галузевих нормативних систем, адекватних ринку та їх моніторингу [8, с.8]. Нині в агропромисловому комплексі здійснюються організаційні та практичні заходи, спрямовані на побудову соціально орієнтованої економіки.

Впровадження нових проектних рішень, застосування нових машин та механізмів, удосконалення технологій вирощування сільськогосподарських культур створює необхідність у розробці нових нормативних матеріалів та методики їх розробки. Такі нормативні матеріали повинні мати всебічну оцінку варіантів нормативних значень, оптимізовану процедуру пристосування внутрішніх чинників до динаміки зовнішнього середовища як основу створення нової моделі формування нормативних систем економіки ринкового типу [8, с.10]. Оскільки жива праця присутня в минулій, теперішній і майбутній уречевленій праці стає доцільним розглядати трудові та інші витрати як спеціальну функцію менеджменту. Вона забезпечить оптимальний обсяг пропозиції, який відповідав би величині попиту ринку при незмінній ціні товару та орієнтував сільськогосподарське виробництво на мінімізацію нормативних витрат на кожному робочому місці, по кожній статті витрат собівартості продукції на одиницю продукції. Поглиблений аналіз чинників економічного розвитку –

вартості живої та уречевленої праці, сприяє поєднанню їх із засобами виробництва, створює продуктивну силу – синергійний ефект, тобто підвищення ефективності діяльності за рахунок єдиної системи.

Для забезпечення виробництва в необхідному обсязі конкурентоспроможною продукцією рослинництва потрібне інтенсивне його ведення, підвищення продуктивності праці та рівня рентабельності, зниження собівартості одиниці продукції. Одним з напрямів досягнення зазначених цілей є розробка економічних норм і нормативів витрат трудових та матеріальних ресурсів для виробництва продукції рослинництва, впровадження прогресивних ресурсозберігаючих технологій.

Собівартість як узагальнений показник включає всі елементи необхідних витрат: пряму і непрямую оплату праці, відрахування на соціальні заходи, потребу в насінні, добривах, засобах захисту рослин, паливно-мастильних матеріалах, електроенергії, амортизації, поточний ремонт, страхові платежі та кредити банку, інші матеріальні витрати. Всі вищенаведені показники в результаті підсумовуються в грошовому виразі і визначаються на 1 га посіву та на 1 ц продукції.

Основу для визначення нормативних витрат трудових і матеріальних ресурсів для виробництва певної сільськогосподарської культури становлять технологічні карти. Їх розробляють згідно з діючою в господарстві технологією, складом машинно-тракторного парку, норм змінної продуктивності та витратами палива відповідно до встановлених груп полів, норм продуктивності в кінно-ручні роботи, норм внесення органічних та мінеральних добрив відповідно до запланованої врожайності та родючості ґрунту, витрат отрутохімікатів згідно з нормами застосування, вартості обігових засобів, відстані транспортування вантажів тощо.

Автоматизовані технологічні карти, на наш погляд, дозволять за короткий термін розробити стратегію виробництва продукції рослинництва підприємством, скласти бізнес-план, підібрати склад машинно-тракторного парку на перспективу, спланувати витрати і прибуток, порівняти декілька варіантів і вибрати рішення, близьке до оптимального з точки зору рівня рентабельності. Вже реалізовано наступні завдання розробки такої карти: формалізовано зв'язок між кількістю добрив і врожайністю, посівною площею та кількістю добрив, що потрібно навантажити, розвантажити, перевезти та внести за періодами вегетації, тощо. Вперше така розробка прив'язана до семи груп полів. Вона дозволить визначити поопераційну потребу в машинно-тракторних агрегатах відповідно до площі, що відводиться під культуру, та спрощує аналіз економічної ефективності. Тільки нормативний метод визначення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції забезпечить використання науково обґрунтованих норм продуктивності

нормативів трудових і матеріальних витрат з урахуванням природних, технічних та технологічних особливостей виробництва кожного підприємства. На наш погляд, це необхідно проводити в такій послідовності:

- встановити зональні нормативи витрат на основі зональних технологічних карт, – для коригування кожного підприємства за допомогою поправочних коефіцієнтів;
- виділити зони, природно-кліматичні особливості яких обумовлюють розбіжності в урожайності та технології вирощування;
- виділити чинники диференціації затрат у регіонах та підприємствах, аналізувати вихідні дані для кількісного визначення чинників що диференціюють витрати;
- підібрати дані за нормами продуктивності та витратами трудових і матеріальних ресурсів;
- розрахувати технологічні карти за регіонами на 100 га посіву у кожній групі робіт у двох варіантах – для мінімального та максимального рівня чинників, які диференціюють витрати;
- розрахувати поправочні коефіцієнти у кожній групі робіт за всіма чинниками.

Такі дослідження є дієвим засобом для розробки стратегії виробництва продукції рослинництва підприємством [6, с.7]. За їх допомогою можна скласти бізнес-план, підібрати склад машинно-тракторного парку на перспективу, спланувати витрати і прибуток, порівняти декілька варіантів і вибрати рішення близьке до оптимального з точки зору рівня рентабельності. Нормативна собівартість продукції рослинництва диференціюється щодо районів та підприємств під впливом об'єктивних нормоутворюючих чинників. До них насамперед належать ґрунтово-кліматичні умови підприємства, які істотно різняться за зонами. Це зумовлює необхідність застосування в різних кліматичних зонах різних агрозаходів. Розбіжності в технології вирощування культур за зонами обумовлюють розбіжності в структурі машинно-тракторного парку.

Між районами та підприємствами спостерігаються значні розбіжності при паспортизації полів у рельєфі місцевості, питомому опорі ґрунтів, розмірах і конфігурації ділянок, які впливають на продуктивність машинно-тракторних агрегатів. Все це приводить до того, що підприємства, які мають однакову земельну площу, але належать до різних груп за нормами продуктивності, для виконання однакових агрозаходів повинні витратити різну кількість робочого часу, а при однакових строках проведення робіт мати різну кількість техніки. Крім того, підприємства по різному віддалені від районних центрів, що впливає на обсяги робіт при транспортуванні насіння, добрив та урожаю. Відомо, що норми виробітку залежно від групи поля (починаючи з II) дорівнюють добутку значення попередньої норми продуктивності на понижуючий

коефіцієнт k , який визначається за формулою:

$$k = \frac{w_1 - w_n}{w_{n-1}}$$

де, w_1 – норма продуктивності для першої групи поля; w_n – норма продуктивності для останньої групи поля; n – кількість груп полів.

Оскільки витрати пов'язані з нормами продуктивності, то коливання суми витрат від групи відбуватимуться в межах цього коефіцієнта. Після проведення розрахунків за певною технологією вирощування культури необхідно перевірити такі показники, як прибуток та рівень рентабельності культури. Якщо рівень рентабельності дуже низький (5–8 %), необхідно переглянути технологію вирощування культури для збільшення врожайності, для цього зробивши необхідні розрахунки за формулою:

$$P = \frac{\dot{I}}{\hat{A}} \times 100,$$

де, P – рівень рентабельності; \dot{I} – чистий прибуток; \hat{A} – витрати на виробництво.

Не менш важливе значення має облік витрат. У рослинництві можна виділити чотири групи об'єктів обліку витрат: сільськогосподарські роботи визначаються шляхом системного розподілу їх вартості [6]. Якщо витрати відносяться безпосередньо на вирощування конкретної культури під урожай поточного року, то їх фіксують на аналітичних рахунках об'єктів першої групи: зернові та зернобобові культури, технічні культури, картопля та овочеві культури. У об'єктах другої групи фіксують витрати на сільськогосподарські роботи під урожай майбутнього року або культури, які дадуть урожай в наступному році – незавершене виробництво. Незавершене виробництво у рослинництві включає сівбу озимих зернових на зерно та зелений корм, оранку зябу, лущення стерні (без зяблевої оранки, внесення органічних добрив), догляд за багаторічними травами посіву минулих років та ін. Витрати, що віднесені на аналітичні рахунки даної групи, залишаються на кінець року в незавершеному виробництві. В наступному році їх розподіляють на об'єкти першої групи пропорційно до площ посіву, фактично зайнятих конкретними сільськогосподарськими культурами. Витрати, які відносяться до декількох об'єктів обліку і підлягають розподілу в кінці року, фіксують у третій групі: амортизаційні відрахування на основні засоби, ремонт основних засобів.

У четвертій групі фіксують витрати, пов'язані з виробництвом кормів, післязбиральною доробкою продукції: силосування, сінажування, збирання та скирдування соломи, сіна, виробництво трав'яного борошна тощо.

Виробничі витрати в рослинництві здійснюються тривалий час, технологічний процес залежить від природно-кліматичних умов,

сезонності виробництва і практично не може бути прискорений за рахунок інтенсифікації. Нестабільні ризиковані погодні умови, також позначається на інвестиційній привабливості галузі.

Висновки

1. Агро-кліматичні особливості Поліського регіону впливають на ефективність і організацію нормування живої та уречевленої праці в рослинництві.
2. Розбіжності в урожайності та технології вирощування сільськогосподарських культур на Поліссі потребують встановлення зональних нормативів витрат на основі автоматизованих технологічних карт.
3. Розробка автоматизованих технологічних карт у регіоні для мінімального та максимального рівня чинників, що формують структуру собівартості рослинництва, значно покращує ефективність нормування живої та уречевленої праці та спрощує її аналіз.

Перспективи подальших досліджень

Вивчення та аналіз процесу нормування живої та уречевленої праці дозволяє вдосконалювати цей важливий мотиваційний важіль організації сільськогосподарського виробництва. Це є актуальною науковою проблемою, що потребує подальшого вивчення. Єдина методика вивчення стану нормування та визначення економічної ефективності організації нормування праці в рослинництві поки ще відсутня. Розробка такої методики неможлива без вивчення структури собівартості продукції рослинництва, виходячи з конкретних умов господарства та фактичних витрат на певну технологію виробництва.

Наукова ціль таких досліджень полягає у вивченні організації розробки норм та їх впро-вадження у виробництво, обґрунтованості створення бази мікроелементних нормативів на основі показників еталонної інтенсивності праці для моделювання різних виробничих процесів.

Література

1. Аврамчук О. А., Балан О. Д., Вітвіцький В. В., Лузан Ю. Я., Павленко В. В., Шкільов О. В. Оплата праці в сільськогосподарському виробництві. – К.: Агропромпраця, 2000. – 464 с.
2. Барам Х.Г. Научные основы технического нормирования механизированных полевых работ. – М.: Колос, 1970. – 429 с.
3. Вітвіцький В. В. Основи формування нормативних систем в агропромисловому виробництві України. – К.:НДІ «Агропромпродуктивність», 2006. – 334 с.
4. Вітвіцький В.В., Лобастов І.В. Паспортизація сільськогосподарських угідь. – К.:Аг-ропромпраця, 1999. – 40 с.

5. *Вітвіцький В. В.* Управління галузевими системами економічних норм і нормативів в АПК. – К.: Агропромпраця, 2001. – 568 с.
 6. *Вітвіцький В.В., Кисляченко М.Ф., Лобастов І.В., Нечипорук А.А.* Методика нормування ресурсів для виробництва продукції рослинництва. – К.: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2006. – 106 с.
 7. *Гарькавий В.В.* Нормы и нормативы в рыночной экономике: мифы и реальность. – Ростов-на-Дону: ООО «ВУД», 1996. – 170 с.
 8. Етапи розвитку системи продуктивності АПК України. – К.: НДІ «Агропромпродуктивність», 2006. – 265 с.
 9. *Куркина Т.Д.* Развитие нормативной базы предприятия – условие интенсификации производства. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1989. – 229 с. *Сурмин Ю.П.* Теория систем и системный анализ. – К.: МАУП, 2003. – 364 с.
 10. *Печений Х.Д.* Технічне нормування механізованих сільськогосподарських робіт. – К.: Держсільгоспвидав, 1961. – 260 с.
 11. *Лопатина О.Ф.* Нормирования труда в сельскохозяйственных предприятиях. – М.: Изд-во с.-х. л-ры, журналов и плакатов, 1962. – 240 с.
 12. *Лопатина О.Ф.* Научные основы нормирования труда в сельском хозяйстве. – М.: Экономика, 1966. – 235 с.
 13. *Шкилев А.В.* Научная организация труда в совхозах и колхозах в условиях специализации и кооперации сельскохозяйственного производства. – К.: УСХА, 1978. – 112 с.
-